

รูปแบบพระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์ ในรัชกาลที่ 4-6

Architectural Style of *phra prangs* and *steeple prangs*
during the Reign of King Rama IV-VI

พัสดราภรณ์ แก่นพรหม

นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Pastraporn Keanprom

Master Student, M. Art in Architectural History, Faculty of Architecture, Silpakorn University

คำสำคัญ : พระปรางค์ ;
สถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์
; ปราสาทเขมร ; กุฎาคารย
อดปรางค์

Keywords : Phra prangs ;
Steeple prangs ; Khmer
Architecture ; Kudakhan
yod prang

บทคัดย่อ

การสร้างและหรือการบูรณปฏิสังขรณ์พระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์มิได้หยุดนิ่งแค่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่ทว่ายังคงมีพัฒนาการสืบต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ก่อนจะสิ้นสุดลงอย่างแท้จริงภายหลังสิ้นรัชกาลที่ 6 พระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์ในรัชกาลที่ 4-6 ยังถือเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องอยู่กับสถาบันศาสนาและพระมหากษัตริย์อยู่อย่างแนบแน่นโดยสามารถแบ่งจากรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมได้เป็น 3 ประเภทคือ “พระปรางค์” หมายถึง พระปรางค์ที่มีรูปแบบสืบต่อมาจากพระปรางค์ในยุคก่อน “พระปรางค์ลือแบบปราสาทเขมร” หมายถึง พระปรางค์ที่มีรูปแบบวนกลับไปใช้รูปแบบอย่างปราสาทเขมร และ “สถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์” ซึ่งหมายรวมถึงกุฎาคารยอดปรางค์และกุฎาคารหลังคาทรงมณฑปยอดปรางค์

ภาพรวมของรูปแบบพระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์ในสมัยนี้จัดได้ว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมไทยที่สอดแทรกผสมผสานด้วยศิลปกรรมแบบต่างๆ อย่างหลากหลาย อาทิ แบบประเพณี แบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 แบบอิทธิพลเขมร และแบบอิทธิพลตะวันตก โดยมีพัฒนาการสำคัญที่เปลี่ยนแปลงไปจากยุคสมัยก่อนอย่างมาก คือ วัสดุและโครงสร้าง ดังจะเห็นได้ว่าในอดีตการสร้างพระปรางค์หรือสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์ใช้หิน อิฐ หรือไม้ที่สามารถหาได้ในท้องถิ่นสำหรับก่อเป็นโครงสร้างที่ทำตาม

พระปรางค์และ
สถาปัตยกรรมที่มียอด
ปรางค์ ที่สร้างขึ้นในสมัย
รัชกาลที่ 4-6

แบบอย่างที่ทำกันมา แต่ในสมัยรัชกาลที่ 4-6 พบว่าพระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์บางส่วนได้เปลี่ยนไปใช้วัสดุที่แปลกไปจากก่อน ดังเช่นการใช้หินอ่อน และหินทรายที่สั่งนำเข้าจากต่างประเทศ รวมไปถึงใช้รูปแบบโครงสร้างตามอย่างตะวันตก ดังเช่นการทำซุ้มแบบซุ้มคานโค้ง (segmental pediments) การทำส่วนหลังคาหรือส่วนยอดสูงแหลมที่ภายในโปร่งโค้ง (pointed dome) และหรือการใช้ระบบโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งเป็นนวัตกรรมอย่างใหม่ในเวลานั้น

นอกจากนี้พัฒนาการทรวดทรงของ “ยอดปรางค์” ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบร่วมกันของสถาปัตยกรรมกลุ่มนี้พบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังใช้ยอดปรางค์ทรงฝักข้าวโพดมีลักษณะผอมบางสืบตามแบบอย่างที่ยิยมใช้ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ได้เกิดความนิยมยอดปรางค์ทรงงาเนี่ยมคล้ายอย่างพระปรางค์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น มีลักษณะที่ป้อมสั้นและที่ปลายมีลักษณะโค้งที่ค่อนข้างเรียวยแหลม จนเรียกได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของพระปรางค์ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้

การศึกษารูปแบบของพระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์ในรัชกาลที่ 4-6 จึงไม่ใช่แค่เพียงแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าของงานสถาปัตยกรรมไทยเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์และแนวความคิดของสังคมสยามที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมไทยในเวลานี้

Abstract

The creation and/or the restoration of the architectural style of *phra prangs* and *steeple prangs* were not at a standstill in the early Rattanakosin period. The development was still ongoing to the reign of King Rama IV before it was actually ended in the reign of King Rama VI.

This paper considers the architectural style of *phra prangs* and *steeple prangs* during the reign of King Rama IV-VI as having a close involvement with the institute of the religion and the monarch. It can be divided into three types ; that are : “*phra prang*” indicating the traditional architectural style of the early period, “*phra prang* inspired by Khmer Architecture” indicating the return to the architectural style of the Khmer Tower and “*kudakhan yod prang*” - a pointed structure of a pyramidal roof with *steeple prang* - indicating a hall with a pyramidal roof and the roof top of *steeple prang*.

As for the overview of the architectural style of *phra prangs* and steeple *prangs* in the present time, it is the Thai architecture that combines with the variety of fine arts such as the traditional style, the royal favor in the reign of King Rama III, the styles of the Khmer influence and the Western influence. However, there is a major development that has dramatically changed from the previous period; that are: materials and structures. It is presented that the architectural style of *phra prangs* and steeple *prangs* in the past were built with stones, bricks or wood available in the local areas. However, during the reign of King Rama IV-VI, it is found that some parts of architectural style of *phra prangs* and steeple *prangs* were built with different materials such as marble and sandstone imported from abroad for building *phra prangs*. In addition, the structural style was created according to the Western style as well as the segmental pediments and the pointed dome including the use of reinforced concrete, which was a new building technology at that period.

Furthermore, due to the development of the appearances of “the steeple *prangs*” presenting to a conjoint composition of this architectural group, it is found that in the reign of King Rama IV the architectural style was still created in the *fak khao pod* style (a *prang* shaped like a corncob) of the slim appearance, which was the popular style in the early Rattanakosin period. During the reign of King Rama V-VI, the *nganiam* Style (a *prang* shaped like a shot elephant tusk) was popular similar to *phra prangs* in the early Ayutthaya period of which the appearance was round and short with the pointed and curved peak known as the unique appearance of *phra prangs* built during this period.

A study of the architecture of *phra prangs* and steeple *prangs* during the reign of King Rama IV-VI not only demonstrates the advancement of Thai architecture, but also reflects the changing of the vision and the concept of Thai society that has rooted in the creation of Thai architecture until present times.

“พระปรางค์” ถือเป็นสถาปัตยกรรมที่มีรูปลักษณะคล้ายมาจากปราสาทในวัฒนธรรมเขมรก่อนจะพัฒนากลายเป็นพุทธสถาปัตยกรรมที่ได้รับความนิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. 1893-2031) และกลับนิยมอีกครั้งหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2037-2310) ซึ่งบทบาทหน้าที่และความสำคัญตลอดยุคสมัยนี้ถูกสะท้อนออกมาด้วยตำแหน่งที่ตั้งและทรวดทรงองค์ประกอบอันมีสาระสำคัญเพื่อให้เป็น “เจดีย์สถาน” เพื่อเชื่อมโยงกับ “เขาพระสุเมรุ” ตามคติไตรภูมิจักรวาลได้อย่างเป็นรูปธรรม พร้อมกันนั้นยังแฝงไว้ซึ่งบทบาทหน้าที่ในทางการเมืองด้วยอีกทางหนึ่ง¹

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) แนวความคิดในการสร้างพระปรางค์ยังคงยึดถือคติตามอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ขณะที่ตำแหน่งที่ตั้งและทรวดทรงองค์ประกอบของพระปรางค์ก็ยังคงพื้นฐานของการสืบทอดต่อจากพระปรางค์ในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นส่วนใหญ่² ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมสร้างควบคู่ไปกับ “พระปรางค์” นั่นคือ “สถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์” ซึ่งเป็นการหยิบยกรูปแบบของพระปรางค์มาเป็นองค์ประกอบของ “ส่วนยอด” ในงานสถาปัตยกรรมอย่างที่เรียกกันว่า “เครื่องยอดปรางค์” และไม่เพียงแต่งานสถาปัตยกรรมเท่านั้น แม้ในองค์ประกอบของงานสถาปัตยกรรมซึ่งได้แก่ซุ้มประตู-หน้าต่างก็ปรากฏการใช้ลักษณะเช่นนี้ด้วย แต่ต่อมาภายหลังสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2394) การศึกษาเกี่ยวกับพระปรางค์ทั้งในด้านประวัติศาสตร์และหรือรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้ขาดตอนลง ซึ่งนักวิชาการต่างให้เหตุผลว่า ภายหลังจากรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมาการสร้างพระปรางค์ได้เสื่อมความนิยมลง จึงไม่ปรากฏการสร้าง “พระปรางค์” ขึ้นอีก³ จนถือกันว่าเป็นการสิ้นสุดสายพัฒนาการของพระปรางค์⁴ และมีบางท่านได้กล่าวว่าพระปรางค์ที่สร้างขึ้น ภายหลังจากนี้มีรูปลักษณะและความหมายที่ด้อยค่าลงจากอดีต⁵ ตลอดจนไม่อาจเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงได้กับคติจักรวาลอีกต่อไป พระปรางค์ในช่วงเวลาหลังจากนี้จึงเหลือบทบาทหน้าที่เป็นเพียงส่วนประดับในงานสถาปัตยกรรมเท่านั้น⁶ ด้วยแนวคิดดังกล่าวเหล่านี้ได้ทำให้คุณค่าและความสำคัญของพระปรางค์และสถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์ในภายหลังรัชกาลที่ 3 ไม่เคยถูกกล่าวถึง

อันที่จริงแล้วในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2411) รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2411-2453) และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2453-2468) พบว่ายังมีการสร้าง “พระปรางค์” ควบคู่ไปกับกับการสร้าง “สถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์” อย่างต่อเนื่อง ภายใต้อารมณ์ลักษณะซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. พระปราสาท
2. พระปราสาทลือแบบปราสาทเขมร
3. สถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาท
 - 3.1 กฎาการยอดปราสาท
 - 3.2 กฎาการแบบหลังคามณฑปยอดปราสาท
 - 3.2.1 เรือนชั้นแบบเต็มเรือน
 - 3.2.2 เรือนชั้นแบบย่อเรือน

1. พระปราสาท

“พระปราสาท” หมายถึง เจดีย์ประเภทหนึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทยที่พัฒนา มาจาก “ปราสาท” ในอารยธรรมเขมร เชื่อกันว่าพระปราสาทวัดพระศรีรัตน- มหาธาตุ จังหวัดลพบุรี สร้างขึ้นก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาประมาณ 100 ปี และน่าจะมีอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18⁷ ได้แสดงให้เห็นถึงต้นเค้า พัฒนาการของความเป็น “พระปราสาท”⁸ ในระยะเริ่มแรก ด้วยรูปทรงที่เริ่ม โปรงเพียวขึ้น และการลดทอนลักษณะที่ซับซ้อนดูน่าเกรงขามแบบปราสาท เขมรลง และนับจากนี้เป็นต้นไปรูปแบบของ “พระปราสาท” ได้มีพัฒนาการ ไปสู่การแสดงออกทางศิลปสถาปัตยกรรมที่มีแบบแผนและเอกลักษณ์เป็นของ ตนเอง

ที่มาของคำเรียก “ปราสาท” ตามความหมายเดิมคงไม่ได้หมายถึง สิ่งก่อสร้างแบบเดียวกับอาคารปราสาท⁹ เมื่อวิเคราะห์จากจารึกอักษรขอมที่ ทำขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-17 ได้แสดงให้เห็นว่า “ปราสาท” และ “ปราสาท” เป็นอาคารคนละส่วนกัน¹⁰ สันนิษฐานว่าคำว่า “ปราสาท” มาจากคำ ว่า “ปราศคน” แปลว่า ซาลา หรือทางเดินเข้า¹¹ ที่เป็นมุขหรือซาลามีหลังคา คลุม¹² หรือระยะทางนับตั้งแต่ซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระ) จนถึงองค์ปราสาท¹³ แต่ต่อมาคำว่า “ปราสาท” ได้กลายเป็นชื่อที่ใช้เรียกเจดีย์ประเภทหนึ่งในงาน สถาปัตยกรรมไทย และในบางครั้งยังใช้เรียกรวมไปถึงสถาปัตยกรรมใน ดินแดนไทยที่มีลักษณะใกล้เคียงกับปราสาทในวัฒนธรรมเขมรด้วย

แม้พิจารณาคำเรียกใช้ของนักวิชาการไทยในอดีตก็ยังคงพบคำเรียก ที่ใช้ปะปนกันอยู่เสมอ ดังข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ- ราชานุวัตติวงศ์เกี่ยวกับคำว่า “ปราสาท” และ “ปราสาท” ว่า “เป็นของติดต่อกัน อยู่เลยทำให้เข้าใจไปผิดๆ คำว่าปราสาทแม้บัดนี้ยังเข้าใจเป็น 2 อย่าง ว่าที่อยู่ก็ได้ ว่ายอดรูปดอกข้าวโพดก็ได้”¹⁴

ด้วยทรงมีความเห็นว่าปราสาทก็เป็นปราสาทเหมือนกัน¹⁵ ดังนั้นจึงมี บางท่านเรียกสถาปัตยกรรมประเภทนี้ว่า “ปราสาทปราสาท”¹⁶ นอกจากนี้ก็มี ผู้ให้ข้อเสนอเพื่อจำแนกความแตกต่างทางด้านศิลปสถาปัตยกรรมด้วยคำเรียก รูปแบบใกล้เคียงและคลี่คลายจนมีเอกลักษณ์แบบไทยแล้วว่า “ปราสาทแบบ

บน : อนุสาวรีย์พระองค์เจ้า
อรุณนิภาคุณากร วัดราช-
บพิสถิตมหาสีมาราม
ล่าง : อนุสาวรีย์เจ้าจอม
มารดาชุ่ม วัดราชบพิสถิต
มหาสีมาราม

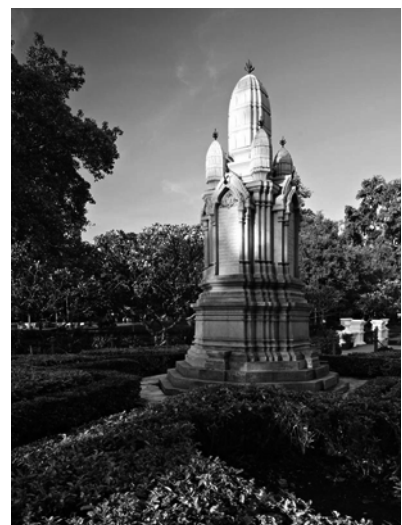
ซ้าย : อนุสาวรีย์พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
อรองค์อรรคยุพา วัดราช-
บพิสถิตมหาสีมาราม
ขวา : อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารี-
รัตน์ พระบรมราชเทวี
พระราชอุทยานสราญรมย์

ไทย” และเรียกปราสาทซึ่งมีรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับ
วัฒนธรรมเขมรมากกว่าว่า “ปราสาทแบบขอม”¹⁷ แม้การเรียก “ปราสาท”
ว่า “ปราสาทแบบขอม (เขมร)” ไม่ใช่สิ่งผิด หากแต่นักวิชาการเขมรและ
นักวิชาการตะวันตกต่างนิยมที่จะใช้คำว่า “ปราสาท” สำหรับศิลปะไทย และ
“ปราสาท” สำหรับศิลปะเขมรเสมอ¹⁸

เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะที่แตกต่างดังนี้จึงเลือกใช้คำว่า “พระ
ปราสาท” โดยอาศัยหลักเกณฑ์ทางประวัติศาสตร์และรูปแบบศิลปกรรม
พิจารณาเรียกสถาปัตยกรรมที่เห็นว่าคลี่คลายแล้วจากปราสาทในวัฒนธรรม
เขมร และเชื่อได้ว่าสร้างขึ้นภายหลังจากความเสื่อมสลายลงของอารยธรรม
เขมรในดินแดนไทยนับจากกลางพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เพราะนับจาก
ช่วงเวลานี้เป็นต้นไปก็เป็นยุคสมัยที่ได้เกิดพัฒนาการมาสู่ความเป็น “พระ
ปราสาท” ที่แสดงองค์ประกอบอันเป็นลักษณะอย่างไทยแล้ว

พระปราสาทที่ทรงสร้างหรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นโดยพระบรม-
ราชดำรินในรัชกาลที่ 4-6 ได้แก่

1. อนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรองค์อรรคยุพา
(รัชกาลที่ 5) สุสานหลวงวัดราชบพิสถิตมหาสีมาราม
2. อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราช-
เทวี พระราชอุทยานสราญรมย์ (รัชกาลที่ 6)
3. เหมมณเฑียรเทวราช พระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา
(รัชกาลที่ 5)
4. อนุสาวรีย์พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิสถิตมหา-
สีมาราม (รัชกาลที่ 5)
5. อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาชุ่ม สุสานหลวงวัดราชบพิสถิตมหา-
สีมาราม (รัชกาลที่ 6)

เหมมณเฑียรเทวราช
พระราชวังบางปะอิน

ภายในเหมมณเฑียรเทวราช
การก่อยอดปราสาทแบบ
โปร่งด้วยเทคนิคแบบ
ตะวันตก
(pointed dome)

รูปแบบพระปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 4-6

ในสมัยรัชกาลที่ 4 แม้ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างสถาปัตยกรรมในประเภทที่จัดได้ว่าเป็น “พระปรางค์” แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า “พระปรางค์” จะรับบทบาทไปโดยสิ้นเชิง เพราะในรัชกาลนี้ “พระปรางค์” ได้ถูกสร้างสรรค์ในรูปแบบที่เรียกว่า “พระปรางค์ลือแบบปราสาทเขมร” และ “กุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาท” (โดยจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป) สำหรับ “พระปรางค์” ในสมัยรัชกาลที่ 5-6 นั้นแม้มีจำนวนไม่มาก แต่ก็เพียงพอให้สามารถมองเห็นเค้าโครงของทรวดทรงพระปรางค์อันถือว่าเป็นพัฒนาการต่อมาจากสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้

รูปแบบของพระปรางค์ในสมัยรัชกาลที่ 5-6 มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากพระปรางค์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นว่าทรวดทรงยอดปราสาทไม่ได้ผอมบางและตรงยาวคล้ายฝักข้าวโพดซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยในช่วงรัชกาลนี้ได้หวนกลับไปนิยมทรวดทรงที่มีลักษณะใหญ่แต่สั้น และมีลักษณะเฉพาะที่ตอนของยอดปลายจะมีลักษณะโค้งที่ค่อนข้างเรียวแหลม อย่างที่เรียกว่า “ทรงงานิยม” ซึ่งถือเป็นประดิษฐ์กรรมของช่างไทยที่พัฒนาขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก่อนจะคลี่คลายมาสู่ “ทรงฝักข้าวโพด” ในที่สุด¹⁹

นอกเหนือไปจากพัฒนาการในเรื่องของรูปแบบพระปรางค์แล้ว วัสดุและเทคนิควิธีการก่อสร้างของพระปรางค์โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีพัฒนาการไปจากยุคก่อน ดังจะเห็นได้ว่าเป็นการนำวัสดุจากต่างประเทศ ได้แก่ หินอ่อน มาใช้กับพระปรางค์เป็นครั้งแรก ดังเช่น “อนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรองค์อรรคยพวา” “อนุสาวรีย์พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร” และ “อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตาภุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี” หรือหินทรายจากประเทศจีน ดังเช่น “เหมมณเฑียรเทวราช” และไม่เพียงแต่วัสดุที่ปรับเปลี่ยนไปเท่านั้น เทคนิควิธีการก่อสร้างก็ได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการแบบใหม่ คือการก่อยอดปราสาทแบบโปร่งด้วยเทคนิคแบบตะวันตก (pointed dome) ดังเช่น “เหมมณเฑียรเทวราช” ซึ่งพัฒนาการเหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการรับเอาแนวคิดกรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับสถาปัตยกรรมในสยามเวลานั้น

2. พระปรางค์ลือแบบปราสาทเขมร

ในอดีต “ปราสาทเขมร” ในประเทศไทยเกิดขึ้นได้ด้วยโครงข่ายอารยธรรมแบบเขมรผ่านทางวัฒนธรรม ศาสนา เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่แผ่ขยายมาสู่แคว้นแคว้นหรือรัฐต่างๆ ภายใต้มณฑลในส่วนของประเทศไทย²⁰ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 นำไปสู่การเรียกชื่อศิลปะสถาปัตยกรรมในยุคสมัยนี้ว่า “ศิลปะลพบุรี”²¹ “ศิลปะเขมรในประเทศไทย

ไทย”²² “ศิลปะเขมร”²³ “ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย”²⁴ และ “ศิลปะแบบเขมรในประเทศไทย”²⁵ เพื่อให้สามารถกำหนดขอบเขตของพื้นที่ อายุสมัย ตลอดจนสามารถประเมินได้ถึงสุนทรียภาพของสกุลผู้สร้าง “ปราสาทเขมร” ในประเทศไทยได้ ซึ่งภายหลังความเสื่อมของอารยธรรมเขมรก็ได้ส่งผลให้ความเข้มข้นของการสืบทอดงานช่างแบบเขมรในดินแดนไทยค่อยๆ ลดลง เป็นโอกาสให้เกิดพัฒนาการมาสู่ความเป็น “พระปรางค์” ที่เรียกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยในที่สุด

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงระหว่างรัชกาลที่ 4-6 ได้เกิดพัฒนาการของ “พระปรางค์” ในรูปลักษณะของการย้อนกลับไปใช้เค้าโครงแบบ “ปราสาทเขมร” งานสร้างสรรค์ลักษณะดังกล่าวจึงไม่ใช่ “ปราสาทเขมรในประเทศไทย” ในคำจำกัดความอย่างในอดีต เพราะไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้อำนาจอารยธรรมเขมรซึ่งเคยรุ่งโรจน์เหนือดินแดนไทยอีกต่อไปแล้ว ดังนั้นจึงไม่ควรถูกเรียกด้วยชื่อที่เคยใช้ดังเช่นว่า “ศิลปะเขมรในประเทศไทย” “ศิลปะเขมร” “ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย” หรือ “ศิลปะแบบเขมรในประเทศไทย” เพราะสถาปัตยกรรมลักษณะดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมแบบ “ไทย” และแบบ “เขมร” เข้าไว้ด้วยกัน จนได้มาซึ่งเอกลักษณ์ของความคิดสร้างสรรค์แห่งยุคสมัย ด้วยเหตุนี้จึงขนานนามสถาปัตยกรรมลักษณะนี้ว่า “พระปรางค์ลือแบบปราสาทเขมร” ซึ่งคำว่า “ลือ” ในความหมายทางสถาปัตยกรรมมาจากคำว่า “ลือแบบ” มีความหมายถึงทำคล้ายแบบหรือทำได้ใกล้เคียงแบบ²⁶ แตกต่างจาก “ลอกแบบ” ที่มีความหมายว่าคัดหรือจำลองออกมาจากต้นแบบ²⁷ นั่นเอง

การจำแนก “พระปรางค์” และ “ปรางค์ลือแบบปราสาทเขมร” ออกจากกันได้นั้นอาศัยทรวดทรงองค์ประกอบโดยเฉพาะที่ส่วนยอด ภายใต้หลักเกณฑ์สำคัญที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยประทานไว้ถึงคุณลักษณะเชิงรูปทรงและองค์ประกอบที่แตกต่างกันระหว่าง “ปรางค์เขมร” (ปราสาทเขมร) และ “ปรางค์ไทย” (พระปรางค์) โดยสมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวินิจฉัยไว้ว่า

พระปรางค์เป็นของเขมรคิด แล้วไทยจำอย่างทำต่อมา
ลักษณะที่ทำนั้นเปลี่ยนแปลงมาเป็นชั้นๆ ส่อให้เห็นอายุในตัวเอง...
ชั้นที่ ๑ คือปรางค์เขมรคิดทำขึ้นจากปราสาทไม้ คือเรือนชั้นซึ่งมี
ลักษณะเดียวกับกะของจีน ในชั้นหนึ่งย่อมมีเสามีสถูปมีบัญชร มี
หลังคาประดับด้วยนาคปักบันแถลงซ้อนกันขึ้นไป แต่ทั้งหมดนั้นมี
ลักษณะเป็นทรงอ้วนสั้น ถ้าจะเปรียบกับงาช้างเนียม ปรางค์เขมรก็
เป็นเนียมเอก คือมีงาดูจาวมะพร้าว ชั้นที่ ๒ ไทยโบราณจำมาทำ
บ้าง นิสัยไทยชอบทรงสูงผอม จึงไซ้ทรงขึ้นประดุกข้าวโพด แต่ก็คง
ยังแบ่งเป็นชั้น มีฝามีบัญชรมีหลังคาอยู่ตามเดิม ถ้าจะเปรียบกับ

งาข้างเนียมก็เป็นเนียมโท คือมีงาดูจหัวปลี ชั้นที่ ๓ ไทยชั้นหลังทำ ต่อมา หมดความรู้เสียแล้วว่าปรางค์คืออะไร ทำตามบุญตามกรรม เหมือนเอาดุ้นแสมมาชุ่มปลาย แล้วขวันเปนปล้องๆ ในระยะปล้อง เขาจะเป็นกลีบขนุนเป็นจบ²⁸

ทั้งนี้ทรงอธิบายถึงพัฒนาการจาก “ปรางค์เขมร” มาสู่ลักษณะ อย่าง “ปรางค์ไทย” ว่ามีด้วยกัน 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 เป็นระยะที่นำแบบอย่างมาจาก “ปรางค์เขมร” มี ลักษณะที่อ้วนสั้นเทียบได้กับ “งาเนียม” คือ งาข้างที่ใหญ่แต่สั้นและชี้ตรง ทั้งมีการทำ “บัญชีร” และประดับด้วย “นาคปักบันแกลง”

ระยะที่ 2 ได้เริ่มพัฒนาการสู่ความเป็น “ปรางค์ไทย” โดยเริ่ม จากทรวดทรงที่สูงผอม แต่ยังคงทำ “บัญชีร” สืบมาจากต้นแบบ

ระยะที่ 3 “ปรางค์ไทย” ได้มีพัฒนาขึ้นเป็นอีก 2 รูปแบบ คือ แบบที่มีลักษณะผอมเรียว ทรงเปรียบเทียบยอดปรางค์กับลักษณะของ “ฝัก ข้าวโพด” และอีกแบบหนึ่งซึ่งเป็นพัฒนาการในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สืบต่อมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือแบบที่มีรูปรองผอมเรียวยิ่งขึ้นไปอีก ซึ่งรูปรองและสัดส่วนที่ลดลงอย่างมากนี้ส่งผลให้เกิดการตัดทอนรายละเอียด และองค์ประกอบให้มีลักษณะที่เรียบเกลี้ยงขึ้นด้วย จึงทรงเปรียบเทียบยอด ปรางค์กับลักษณะของดุ้น “ไม้แสม” ที่นำมาเขาควัน พอเป็นรูปเป็นร่าง เพียงแค่ให้รู้ว่าคืออะไรเท่านั้น (นักวิชาการไทยปัจจุบัน เรียกคุณลักษณะของ ปรางค์แบบนี้ว่า “ซังข้าวโพด”)

จากพระวินิจฉัยข้างต้นทรงกล่าวถึงคุณลักษณะสำคัญของ “ปรางค์เขมร” ไว้ 3 ลักษณะ คือ

ทรวดทรงพระปรางค์

ทรวดทรงของ “ปราสาทเขมร” หรือ “ปรางค์เขมร” เป็นทรวดทรงที่เน้น คุณลักษณะให้เป็นไปตามอย่างคติจำลองภูเขาหรือสวรรค์ชั้นฟ้าบนภาพ ความคิดของเขาพระสุเมรุในคติศาสนาฮินดู เหตุนี้เองจึงได้เห็นว่ารูปรอง ปราสาทเขมรจึงเน้นมวลาอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเสมื่อดั้งขุนเขา จึงเป็น ที่มาของคำเรียกว่า “ทรงศิขร” ที่แปลว่า ภูเขานั้นเอง ขณะเดียวกันก็ได้ให้ รายละเอียดที่ส่วนยอดศิขรนี้ด้วยเรื่องราวลำดับชั้นสวรรค์ของเหล่าเทพเทวดา ที่ประจำตามตำแหน่งชั้นทิศและฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด ดังจะเห็นได้จาก การทำ “บัญชีร” และ “นาคปักบันแกลง” ต่อมาเมื่อได้มีพัฒนาการมาสู่ความเป็น “ปรางค์ไทย” ในพระพุทธศาสนาแล้วสาระที่เกี่ยวข้องกับศาสนาสถาน ก็ย่อมเปลี่ยนไปตามพื้นฐานความเชื่อของวัฒนธรรมแบบไทย เพียงเพื่อแทน ความหมายในเชิงรูปธรรมของสัตัพัญญุพุทธเจ้าอย่างเดียวเท่านั้น จึงทำให้เกิดการลดทอนรายละเอียดต่างๆ ที่เคยสื่อความหมายถึงเทพเทวดาทั้งปวง

คลี่คลายไปสู่ทรวดทรงของไทย คือ “ทรงงาเนียม” และ “ทรงฝักข้าวโพด” ในที่สุด²⁹

การทำบัวชู

การทำ “บัวชู” หรือ “ช่อมบัวชู” ของ “ปรารค์เขมร” มีลักษณะเป็น “ช่อมคูหา” ซึ่งก็คือการจำลองส่วนเรือนธาตุที่มีช่อมประตูเรือนมาซ้อนชั้นกันขึ้นไปแบบ “เรือนซ้อนชั้น” หรือ “เรือนปราสาท” แต่ด้วยข้อจำกัดในเรื่องมิติและสัดส่วน ทำให้เรือนและช่อมประตูมีขนาดลดลงจนคล้ายดังช่อมหน้าต่าง³⁰ จึงเรียกตามรูปลักษณะว่า “ช่อมบัวชู” ซึ่งก็มีความหมายว่า ช่อมหน้าต่าง และเนื่องจากทำ “ช่อมบัวชู” ไว้ที่ทุกชั้นรัดประคด จึงทำให้มีบางครั้งเรียกชั้นรัดประคดอันเป็นที่ตั้งของ “ช่อมบัวชู” ว่า “ชั้นบัวชู”³¹ ด้วยเช่นกัน การทำเป็นเรือนซ้อนชั้นลักษณะเช่นนี้ก็เพื่อสื่อแสดงสัญลักษณ์ถึงความเป็น “เทพวิมาน”³² หรือ “ชั้นวิมาน” อันเป็นสถิตของเทพเทวดาตามลำดับความสำคัญด้วยเหตุนี้จึงทำให้เรียก “ช่อมบัวชู” หรือ “ชั้นบัวชู” ว่าเป็น “ช่อมวิมาน” หรือ “ชั้นวิมาน” ก็มี แต่ต่อมาเมื่อขนาดและทรวดทรงย่อปรารค์ค้อยๆ เล็กและเรียวยาว จึงได้กลายเป็นข้อจำกัดในด้านมิติและสัดส่วนที่ทำให้เค้า “ช่อมบัวชู” ในยุคสมัยหลังหายไปในที่สุด

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวินิจฉัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “ปรารค์เก่าเขาทำยอดอ้วนมีบัวชูช่อมนั้น เป็นการทำด้วยความเข้าใจไปคนละอย่าง ที่ทำยอดอ้วนนั้นกินทรงกับชั้นล่างที่ใช้อยู่ ด้วยตั้งใจที่จะให้เป็นเรือนชั้นตามหลักคำ “ปราสาท” ซึ่งแปลว่าเรือนชั้น”³³

และเมื่อเป็น “ปรารค์ไทย” แล้วจึงได้ตัดทอนลักษณะดังกล่าว โดยไม่ทำเป็น “ช่อมบัวชู” แต่แทนที่ตำแหน่งเดิมด้วย “กลีบบัว” หรือ “บันแถลง” อันเป็นลักษณะที่เรียบง่าย โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยไว้ว่า

หม่อมฉันได้เคยพิจารณาลักษณะพระปรารค์ที่สร้างในเมืองไทย ดูเป็น ๒ อย่างต่างกัน อย่าง ๑ มีคูหาทุกชั้น เห็นได้ว่าแก้มแต่แบบปรารค์เขมรอันมูลเป็นเทวสถาน อีกอย่าง ๑ มีแต่กลีบบัว ซึ่งเรียกกันว่ากลีบขนุน ไม่มีคูหาตามชั้น อย่างนี้เป็นปรารค์ไทย³⁴

การทำนาคปักบันแถลง

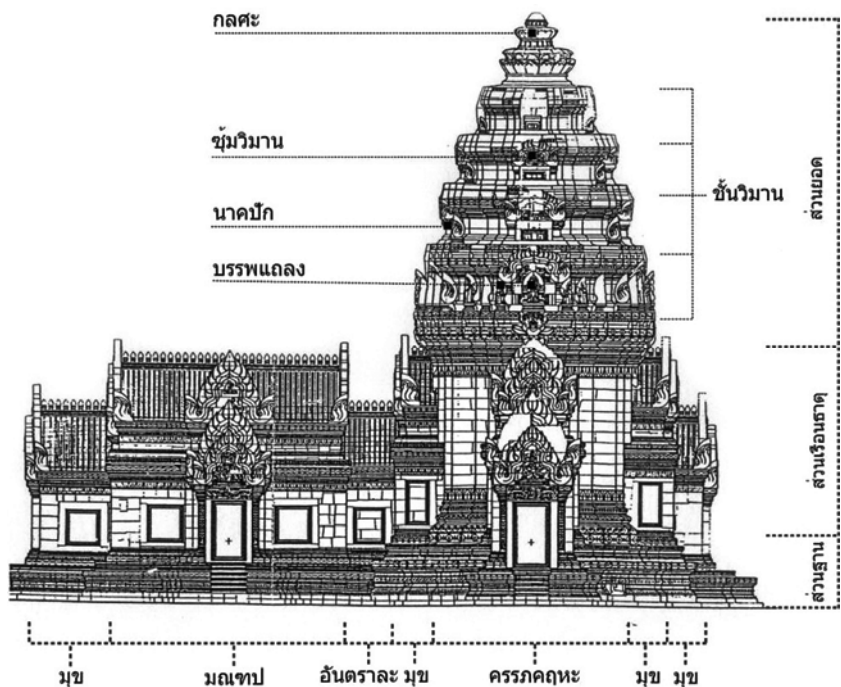
“นาคปักบันแถลง” ถือเป็นคุณลักษณะสำคัญอีกประการของ “ปรารค์เขมร” คำเรียก “นาคปัก” คือ ชื่อเรียกองค์ประกอบที่ทำเป็นเศียรพญานาคประดับที่มุมประธานของชั้นวิมาน ส่วนคำเรียก “บันแถลง” หมายถึง รูปทรงจั่ว ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระราชธิบายถึง “บันแถลง” ว่าเป็น “ช่อมหน้าต่าง”³⁵ ดังกล่าวนี้นี้จึงสังเกตได้ว่าบันแถลงในศิลปกรรมเขมร

นิยมสลักหรือปั้นเป็นรูปซุ้มที่มีรูปเทวดาสถิตอยู่ภายใน สำหรับบันแถลงที่ตั้งอยู่กึ่งกลางด้านจะตั้งอยู่ทางด้านหน้าของซุ้มบัญชร มีรูปลักษณะเป็นทรงจั่วที่หักกึ่งกลางเป็นเส้นทางตั้งเพียงเล็กน้อย คล้ายรูปลักษณะของ “ใบขนุน” หรือ “กลีบบัว”³⁶ แต่บันแถลงที่ตั้งมุมจะหักกึ่งกลางเป็นเส้นทำมุมฉาก คล้ายรูปลักษณะของ “กลีบขนุน” ที่ถูกแบ่งเป็นส่วนหนึ่งในสี่ของลูกขนุนที่ผ่าตามแนวยาว ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวินิจฉัยถึงแบบอย่างที่ได้ต่อมาได้คลี่คลายจาก “นาคปักบันแถลง” กลายเป็น “กลีบขนุน” หรือ “ใบขนุน”/ “กลีบบัว” อันเป็นลักษณะเฉพาะของ “ปราสาทไทย” ไว้ว่า

ปราสาทไทยที่มีแต่กลีบขนุน คิดว่าเนื่องมาแต่ทำของเล็กๆ ซึ่งหักแต่พอเป็นที่ แท้จริงกลีบขนุนก็คือนาคปักบันแถลงนั่นเอง แต่เพราะทำเป็นก่องอกให้สมกับที่เพนของก่อง จึงได้ทำนาคปักบันแถลงเป็นทรงก่องอกไปตามกัน เพื่อให้เข้ากันทำให้คำเรียกชื่อเปลี่ยนไปเป็นว่ากลีบขนุน ตามรูปซึ่งเหมือนใบขนุน จะว่ากลีบขนุนเพนของพราหมณ์ไม่ได้เพราะในอินเดียไม่มี มีแต่ที่เมืองเขมร ที่ตรัสเรียกว่า “ช่องวิมาน” นั้นแหละคือ “ช่องบัญชร” เหตุที่ปราสาทไทยเราไม่มีช่องบัญชรจึงคิดว่าสืบมาแต่ทำของเล็กอันหักแต่พอที่³⁷

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงมีพระวินิจฉัยเพิ่มไว้ด้วยว่า “ไทยได้แบบปราสาทเขมรมาแก้ ทำเป็นรูปกลีบบัว (ที่เรียกกันว่า – กลีบขนุน)...แทนช่องวิมาน”³⁸

ตัวอย่างองค์ประกอบทั่วไปของปราสาทเขมร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Pierre Pichard, *Pimay Etude Architecturale du Temple* (Pari : Ecole francaise d'Extreme-Orient, 1976), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ซ้าย : “ปราสาทเขมร”

(ปราสาทเขมร)

ที่มา : ปรับปรุงจาก Pierre

Pichard, *Pimay Etude*

Architecturale du

Temple (Pari : Ecole

francaise d'Extreme-

Orient, 1976), ไม่ปรากฏ

เลขหน้า.

ขวา : “ปราสาทไทย”

(พระปราสาท)

ที่มา : นนทชัย ทองพุ่ม

พฤษภา, “บทบาทและ
หน้าที่การออกแบบปราสาท
ในสมัยอยุธยา”

(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร-

มหาบัณฑิต สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์สถาปัตย-

กรรม บัณฑิตวิทยาลัย

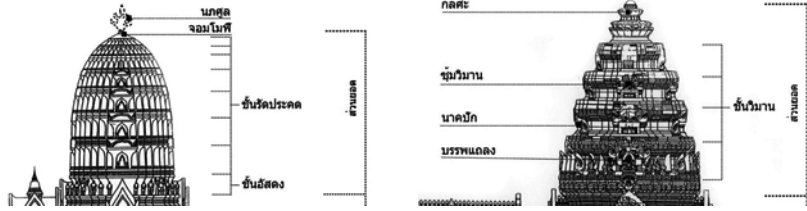
มหาวิทยาลัยศิลปากร,

2545), 290.

ล่าง : พระปราสาทแดง

วัดพระแก้วน้อย พระนคร

คีรี จังหวัดเพชรบุรี

ด้วยหลักเกณฑ์ที่ทั้ง 2 พระองค์ได้ทรงมีพระวินิจฉัยประทาน
ไว้ถึงคุณลักษณะเชิงรูปทรงและองค์ประกอบที่แตกต่างของ “ปราสาทเขมร”
(ปราสาทเขมร) กับ “ปราสาทไทย” (พระปราสาท) ทั้งในเรื่องของรูปทรงและ
องค์ประกอบซึ่งได้แก่ “ซุ้มบัญชา” และ “นาคปักบนแอ่ง” จึงเป็นสิ่งที่
ที่นำมาใช้เป็นเกณฑ์พิจารณาเพื่อจำแนกคุณลักษณะของปราสาทที่มีเค้าโครงของ
ทรวดทรงและองค์ประกอบซึ่งกระเตียดไปทางรูปลักษณะแบบ “ปราสาท
เขมร” ว่า “ปราสาทลือแบบปราสาทเขมร”

อนึ่ง “พระปราสาทลือแบบปราสาทเขมร” มีบางท่านที่ถือให้เป็น
กฎการอีกประเภทหนึ่งด้วย³⁹ โดยถือว่ามีความลักษณะอย่าง “เรือนปราสาท” ที่มี
“ยอดปราสาท” ด้วยเช่นกัน แต่ในการศึกษานี้ได้อาศัยเกณฑ์การแบ่งประเภท
ตามรูปแบบที่ส่วนหลังคาเป็นสำคัญ โดยจะเห็นว่าที่ส่วนหลังคาของ “ปราสาท
ลือแบบปราสาทเขมร” และ “กฎการแบบมณฑลยอดปราสาท” มีความ
แตกต่างกันด้วยระเบียบแบบแผนและเทคนิควิธีการอย่างชัดเจน

พระปราสาทลือแบบปราสาทเขมรที่ทรงสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์
ขึ้นโดยพระบรมราชดำริในรัชกาลที่ 4-6 ได้แก่

1. พระปราสาทแดง วัดพระแก้วน้อย พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี
(รัชกาลที่ 4)
2. พระปราสาทเขมร วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม (รัชกาลที่ 4)
3. พระปราสาทสามยอด สุสานหลวงวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(รัชกาลที่ 5)
4. หอพระจอม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม (รัชกาลที่ 6)
5. หอพระไตรปิฎก วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม (รัชกาลที่ 6)

รูปแบบพระปราสาทลือแบบปราสาทเขมรในสมัยรัชกาลที่ 4-6

แนวความคิดการจำลองปราสาทเลียนแบบปราสาทเขมรมีปรากฏหลักฐาน
ตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททอง โดยพระองค์
โปรดเกล้าฯ ให้ช่างถ่ายแบบปราสาทศิลาที่เรียกว่า “นครหลวง” ในกัมพูชา
นำมาสร้างไว้ในพระราชวังที่ประทับเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติที่ได้กรุง
กัมพูชาเป็นประเทศราช ซึ่งน่าเป็นแนวความคิดที่มีส่วนให้รัชกาลที่ 4 มี

ซ้าย : พระปรารงค์เขมร
วัดราชประดิษฐสถิตมหา-
สีมาราม

กลาง : หอพระจอม
วัดราชประดิษฐสถิตมหา-
สีมาราม

ขวา : หอพระไตรปิฎก
วัดราชประดิษฐสถิตมหา-
สีมาราม

พระปรารงค์ 3 ยอด วัด
ราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
ที่มา : บริษัทบานาน่า
สตูดิโอ จำกัด

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รื้อปราสาทเขมรมาสร้างไว้ที่เขามหา-
สวรรค์และที่วัดพุทธรามาราม แต่ก็มีเหตุให้ไม่สามารถทำได้สมประสงค์ ซึ่งใน
ท้ายที่สุดก็ได้มีพระราชดำริให้สร้าง “พระปรารงค์แดง” บนเขามหาสวรรค์
หรือพระนครคีรี และสร้าง “พระปรารงค์เขมร” ที่วัดราชประดิษฐสถิตมหา-
สีมารามที่มีลักษณะล้อแบบปราสาทเขมรขึ้นแทน

อันที่จริงแล้วแบบแผนของพุทธสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4
ส่วนใหญ่ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการทวนกลับไปใช้แบบแผนสถาปัตย-
กรรมในสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา จนถือกันว่าเป็นลักษณะเด่นของงาน
สถาปัตยกรรมในรัชกาลนี้ เพื่อต้องการที่จะแสดงภาพลักษณ์อันรุ่งโรจน์เมื่อ
ครั้งอดีตของสยาม⁴⁰ แต่การที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสถาปัตยกรรมแบบเขมร
ไว้ในแผ่นดินไทยก็ได้มีพระบรมราชาธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า ทรงปรารถนาจะ
ให้ปราสาทเขมรเหล่านี้เป็นสิ่งแสดง “เกียรติยศไปในภายหน้า”⁴¹ ด้วยน่าจะ
ทรงเห็นว่าปราสาทเขมรเป็นเครื่องหมายแห่งพระราชอำนาจทางการเมืองของ
พระองค์ ในยุคนั้นที่พระองค์มีพระราชอำนาจเหนือดินแดนเขมรได้อย่างเป็น
รูปธรรม แต่เพราะไม่อาจรื้อสร้างปราสาทเขมรได้สมพระราชประสงค์จึง
บังเกิดเป็นงานสร้างสรรค์เพื่อให้ได้มาซึ่งเค้าโครงที่คล้ายคลึง โดยใช้ความรู้
ความเข้าใจแบบไทยผสมผสานเข้ากับศิลปกรรมที่นิยมอยู่ในเวลานั้น ดังจะ
เห็นว่า “พระปรารงค์ล้อแบบปราสาทเขมร” มีทั้งรูปแบบศิลปกรรมแบบไทย
เช่น เครื่องล่ายองแบบช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ของ “พระปรารงค์แดง”
หรือแบบพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3 เช่น เครื่องล่ายองที่มีช่อฟ้าและหางหงส์
เป็นรูปหัวนาค ตลอดจนการตกแต่งด้วยลวดลายแบบใบไม้แบบตะวันตก และ
อย่างที่เรียกว่า “แบบเทศ” ของ “พระปรารงค์เขมร” โดยยังคงใช้อิฐเป็นวัสดุ
หลัก แต่ก็ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างเลียนแบบแบบเทคนิคแบบตะวันตก ได้แก่

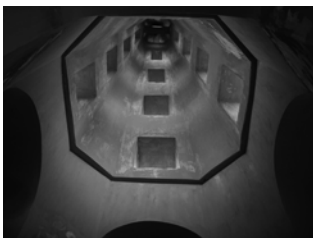
ซ้าย : พระปรางค์แดง
 ตกแต่งหน้าบันด้วย
 ศิลปกรรมแบบไทย และ
 การทำซุ้มแบบคานโค้ง
 (segmental pediments)
ขวา : พระปรางค์เขมร
 ตกแต่งหน้าบันด้วย
 ศิลปกรรมแบบพระราชนิยม
 ในรัชกาลที่ 3 และการทำ
 ซุ้มแบบคานโค้ง
 (segmental pediments)

การก่อหลังคาเพื่อให้ได้ส่วนยอดโปร่ง และเจาะเป็นช่องแสงเพื่อให้แสงสว่างสามารถเข้าสู่เรือนธาตุได้โดยตรง ซึ่งการทำช่องแสงลักษณะนี้คือแบบที่ล้อกับการทำซุ้มบุญชวรในปราสาทเขมร หากแต่ใช้รูปแบบศิลปกรรมอย่างตะวันตกด้วยการทำเป็นซุ้มแบบคานโค้ง (segmental pediments)⁴² ดังเช่นซุ้มของ “พระปรางค์แดง” และ “พระปรางค์เขมร”

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้านต่างๆ มีขึ้นมากกว่าอดีต ได้เอื้อให้การสร้างสรรค์พระปรางค์ลือแบบเขมรพัฒนาไปจากรัชกาลก่อน ความแตกต่างประการแรกคือ รูปแบบดังจะเห็นว่าพระปรางค์ลือแบบปราสาทเขมรในสมัยนี้ เช่น “อนุสาวรีย์ปรางค์สามยอด” “หอพระจอม” และ “หอพระไตร” มีรูปแบบทรวดทรงและชุดกระบวนลายเกิดขึ้นจากโลกทัศน์และองค์ความรู้ของผู้ออกแบบที่มีความรู้ความเข้าใจในศิลปสถาปัตยกรรมเขมร ดังจะเห็นได้ว่ามีารแฝงใช้รูปทรงและลวดลายที่มีต้นแบบมาจากปราสาทเขมรจนได้มาซึ่งแบบอย่างรูปลักษณะตามรสนิยมของตน และประการที่ 2 คือวัสดุและโครงสร้างได้ปรับเปลี่ยนไปสู่การใช้คอนกรีตเสริมเหล็กที่ช่วยให้สถาปัตยกรรมมีความแข็งแรงคงทนยิ่งขึ้น แต่ทว่าภายนอกนั้นก็ยังให้รายละเอียดด้วยวิธีการปั้นปูนประดับเป็นลวดลายอยู่เช่นเดิม

โครงสร้างภายในของพระปรางค์แดง แสดงให้เห็นถึงการเลียนแบบโครงสร้างของสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก

3. สถาปัตยกรรมที่มียอดปรางค์

มีคำเรียกในภาษาบาลีว่า “กุฎาคาร” ซึ่งคำว่า “กุฎ” (kūta) หมายถึง ยอด และคำว่า “อาคาร” (āgāra) หมายถึง เรือน⁴³ แต่ในภาษาไทยใช้คำว่า “กุฎาคาร” คือใช้ “กุ” แทน “กุ” และใช้ “สระอุ” แทน “สระอู”⁴⁴

คำว่า “กุฎาคาร” หมายถึง สถาปัตยกรรมที่แสดงลักษณะของ “เรือนมียอด” หรือเรียกโดยทั่วไปว่า “เรือนยอด” ประกอบด้วย “ส่วนหลังคา” รองรับส่วน “ส่วนยอด” และแม้มีบางท่านรวมเรียกสถาปัตยกรรมลักษณะนี้ว่า “ปราสาทยอด”⁴⁵ ตามลักษณะของ “เรือนยอด” ตามนิยามความหมายในรากศัพท์เดิม แต่ก็เห็นได้ว่ามีลักษณะที่กว้างมากเกินไป เพราะอาคารประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นอาคารที่มียอดแหลมอย่าง “มณฑป” “บุษบก” หรือแม้แต่อาคารที่มีหลังคาลาดชันลดหลั่นกันหลายชั้น อย่างที่เรียกว่า “อาคารลดชั้น” อย่างพระอุโบสถหรือพระวิหาร รวมทั้งอาคารแบบ “เรือนยอด” ทุกชนิด หากมีการซ้อนชั้นต่างก็ล้วนมีความหมายเป็น “ปราสาท”⁴⁶ ได้ทั้งสิ้น ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรง อรรถาธิบายไว้ว่า

พูดถึงมณฑปก็เห็นชั้น ปราสาท มณฑป และบุษบกก็เป็นอัน เดียวกันนั่นเอง ถ้ามีมุขเรียกว่าปราสาท ถ้าไม่มีมุขและคนเข้าไปได้ หลายคนเรียกว่ามณฑป ถ้าเล็กเข้าได้คนเดียวหรือไม่ได้เลยเรียกว่า บุษบก ที่จริงเราเอาคำบาลีมาใช้ผิด ทางบาลีปราสาทหมายถึงเรือน ชั้น แม้จะเป็นหลังคาตัดก็เรียกว่าปราสาท มณฑปนั้นเป็นสิ่งที่ปลูก ขึ้นชั่วคราว แม้ปะรำก็เป็นมณฑป บุษบกนั้นถ้าแปลตามคำก็ว่าทำ ด้วยดอกไม้ ไปด้วยเอาซี่รถของกุเพรซึ่งทศกรรฐ์ไปแย่งเอามาใช้ ทั้งสามอย่างเราล้วนแต่เป็นยอดทั้งนั้น แต่ทางบาลีเรือนที่เป็นยอด ท่านมีชื่อเรียกไปอย่างหนึ่งว่า “กุฎาคาร”⁴⁷

ดังนั้นรากศัพท์เดิมของคำว่า “ปราสาท” จึงหมายถึง “เรือน ซ้อนชั้น” ซึ่งจะมีหรือไม่มียอดก็ได้ แต่ในที่นี้ได้เลือกใช้คำว่า “กุฎาคาร” เพื่อใช้เรียกเฉพาะเจาะจงกับสถาปัตยกรรมประเภทที่เป็นเรือนมียอดเท่านั้น อย่างไรก็ตามได้หมายความว่าสถาปัตยกรรมที่มียอดทุกประเภทจะจัดว่าเป็น “กุฎาคาร” เพราะหากสถาปัตยกรรมหลังนั้นๆ ไม่ได้แสดงถึงลักษณะของ องค์ประกอบ 2 ส่วน คือ “ส่วนหลังคา” ที่รองรับ “ส่วนยอด” อย่างที่เรียกว่า “เรือนยอด” อย่างชัดเจนแล้ว ก็จะไม่ถือว่าเป็น “กุฎาคาร” แต่จะถือเรียก เป็นอย่างอื่น อาทิ สลุป เจดีย์ ปราสาท และบุษบก⁴⁸

“กุฎาคาร” ในวัฒนธรรมไทยไม่ใช่สถาปัตยกรรมที่บุคคลทั่วไปจะ สามารถสร้างเพื่อใช้สอยเองได้ หากแต่ถือว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่มี “ศักดิ์สูง” อย่างที่ยกย่องกันว่าเป็น “เรือนฐานันดรสูง” ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสถาบันศาสนา และพระมหากษัตริย์ภายใต้พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างได้เพียง เท่านั้น ซึ่งคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมประเภท “เรือนยอด” เป็นไปเพื่อที่ จะแสดง “รูปแบบเชิงสัญลักษณ์” ถึงความเป็น “ศูนย์กลางของจักรวาล” ณ สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหรือ ณ สถานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระจักรพรรดิราช

ประเภทของ “กฎการ” ในงานสถาปัตยกรรมไทย

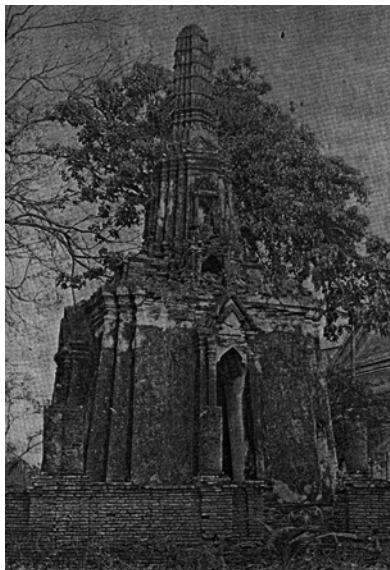
การแบ่งประเภทของ “กฎการ” ในงานสถาปัตยกรรมไทยได้มีผู้จำแนกประเภทตามลักษณะของ “ส่วนยอด” ที่แตกต่างกันเป็น 5 ประเภท⁴⁹ ดังนี้

1. กฎการทรงปรางค์ (หรือกฎการยอดปรางค์)
2. กฎการทรงมณฑป
3. กฎการทรงมงกุฎ
4. กฎการทรงสถูป
5. กฎการทรงอื่นๆ

(ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ “กฎการทรงปรางค์” ซึ่งเป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา)

“กฎการทรงปรางค์” หรือ “กฎการยอดปรางค์” หมายถึง เรือนที่มียอดแบบปรางค์ มีรูปลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมที่ประกอบด้วย “ส่วนหลังคา” รองรับ “ส่วนยอดปรางค์” เป็นลักษณะที่มีปรากฏมาแล้วอย่างน้อยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายสืบมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ได้แก่ มณฑปยอดปรางค์ที่วัดโล่ห์ จังหวัดลพบุรี ที่น่าจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และพระวิหารทรงปราสาทยอดปรางค์ที่วัดย่านอ่างทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) น่าสังเกตว่าเครื่องยอดปรางค์ทั้ง 2 องค์นี้เป็น การนำเอารูปลักษณะของพระปรางค์เต็มองค์ขึ้นตั้งไว้ที่ส่วนหลังคา โดยทรวดทรงองค์ประกอบของเครื่องยอดปรางค์เช่นนี้เทียบได้กับพระปรางค์ “ทรงฝักข้าวโพด” ซึ่งเป็นทรวดทรงที่นิยมใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ซ้าย : มณฑปยอดปรางค์
ที่วัดโล่ห์ จังหวัดลพบุรี
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ
[นามแฝง], ศิลปกรรมแห่ง
อาณาจักรศรีอยุธยา
(กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์,
2516), 114.
ขวา : พระวิหารทรง
ปราสาทยอดปรางค์ ที่วัด
ย่านอ่างทอง จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ายังมีสถาปัตยกรรมที่มียอดปราศรัยรูปแบบอื่นอีก คือแบบที่เพิ่มส่วนของเรือนซ้อนชั้นตั้งรับยอดปราศรัย แต่การที่จะเรียกสถาปัตยกรรมลักษณะนี้เพียงว่า “กุฎาคารยอดปราศรัย” โดยไม่กล่าวถึง “เรือนซ้อนชั้น” ที่มีสัณฐานสอบสูงแบบ “หลังคามณฑป”⁵⁰ (หลังคาพระมณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) โดยได้ช่วยเสริมเส้นโครงสร้างรอบนอกของเครื่องยอดให้ดูสอบเรียวยุ่กับ “ยอดปราศรัย” ได้อย่างเหมาะสม การนำเอา “หลังคาแบบมณฑป” เข้ามาประกอบเช่นนี้ควรเรียกสถาปัตยกรรมลักษณะนี้ว่า “**กุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราศรัย**” โดยสามารถจำแนกรูปลักษณะของ “เรือนซ้อนชั้น” ได้เป็น 2 กลุ่มคือ เรือนชั้นแบบเต็มเรือน และเรือนชั้นแบบย่อเรือน

เรือนชั้นแบบเต็มเรือน

หมายถึง กุฎาคารแบบเรือนซ้อนชั้นยอดปราศรัย มีหลังคาทรงมณฑปแบบ “เรือนซ้อนชั้นเต็มเรือน” รองรับส่วน “ยอดปราศรัย” กล่าวคือ ที่ส่วนหลังคามณฑปนั้นมีโครงสร้างในการจัดระเบียบวิธีซ้อนชั้นหลังคาแบบการจำลองหรือย่อส่วนรูปทรงของเรือนธาตุมาซ้อนชั้นกันขึ้นไป อันเป็นลักษณะสำคัญเพื่อสื่อสัญลักษณ์ถึง “ชั้นวิมาน” ที่สถิตของเทพเทวดา ดังนั้นหลังคาแต่ละชั้นจึงใช้รูปแบบของ “บัวเชิงบาตร” ที่ส่วนเชิงยึดสูงเพื่อให้เกิดเป็นพื้นที่ทำนองเรือนธาตุ และกึ่งกลางด้านของแต่ละชั้นยกกระนาบทำเป็น “ซุ้มวิมาน” ทำนองซุ้มประตู-หน้าต่างของเรือนธาตุ โดยการซ้อนชั้นเรือนธาตุแต่ละชั้นจะค่อยๆ ลดหลั่นทั้งความกว้างและความสูงของ “บัวเชิงบาตร” เข้าเรื่อยๆ จนได้ทรวดทรงที่สอบเพียงพอรูปทรงที่แอ่นโค้งอย่างลักษณะไทยอีกแบบหนึ่ง แล้วจึงเสริมต่อส่วนบนสุดด้วย “ยอดปราศรัย”

คุณลักษณะสำคัญของ “กุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราศรัย” คือทรวดทรงและระเบียบวิธีของเครื่องยอดซึ่งเทียบได้กับรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในตำแหน่งมุมทั้งสี่ และกึ่งกลางแต่ละด้านของระเบียงคด วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2173 ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง โดยเรียกขานสถาปัตยกรรมลักษณะนี้ว่า “ทรงเมรุ” หรือ “ทรงพระเมรุ”⁵¹ ตามพระราชพงศาวดารฯ ฉบับพันจันทนุมาศที่บันทึกว่า

ที่บ้านสมเด็จพระพันปีหลวงนั้น พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงล้อมรอบและมุมพระระเบียงนั้นกระทำเป็นทรงเมรุทิศ เมรุรายอันรจนา และประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และสร้างกุฎิถวาวยพระสงฆ์เป็นอันมาก เสร็จแล้วให้นามชื่อ วัดชัยวัฒนาราม⁵²

ซ้าย : รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เรียกกันว่า พระเมรุทิศ วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา
ขวา : ภาพปูนปั้นตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนผนังเมรุทิศ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือวัดไชยวัฒนาราม

ภาพจิตรกรรมพระ
 จิตกาธานถวายพระเพลิง
 พระพุทธสรีระ ในหอไตร
 วังสวนผักกาด

ที่มา : หม่อมราชวงศ์
 พันธุ์ทิพย์ บริพัตร, *หอเขียน
 วังสวนพระกาด* (พระนคร :
 ศิวพร, 2502), หน้าปก.

ทั้งนี้เชื่อว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่เพ็งมีขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง⁵³ โดยเดิมน่าจะใช้เฉพาะแต่กับอาคารศาสนสถานมาก่อน ดังปรากฏเป็นอาคารประกอบอยู่ในภาพปูนปั้นตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนผนังเมรุทิศด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สืบต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ปรากฏภาพจิตกาธานสำหรับถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระภายในหอไตร วังสวนผักกาด จากการถูกนำมาใช้กับงานถวายพระเพลิงเช่นนี้ที่สุดก็กลายเป็นคตินิยมในการนำมาเป็นแบบอย่างสำคัญต่อการสร้าง “พระเมรุมาศ” หรือ “พระเมรุ” นับแต่นั้นมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อาทิ ในภาพถ่ายทั้งช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่างมีรูปทรงเค้าโครงเดียวกับลักษณะของ “เมรุทิศ เมรุราย” ที่วัดไชยวัฒนารามแทบทั้งสิ้น

น่าสังเกตว่ารูปแบบของกุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑป (เรือนชั้นแบบเต็มเรือน) ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าที่เหลือหลักฐานได้แสดงถึงลักษณะของ “เรือนซ้อนชั้น” ไว้อย่างเด่นชัด โดยระเบียบวิธีการจำลองเรือนซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปเช่นนี้แม้จะดูเป็นรูปทรงที่หนาหนัก แต่ทว่าก็ได้มาซึ่งทรวดทรงที่สอเบาเรื่อยๆ จนสามารถตั้งรับยอดปราสาทที่เล็กเรียวยาวแบบ “ทรงฝักข้าวโพด” ได้อย่างไม่ขัดเขิน

กุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาท (แบบเต็มเรือน) ที่ทรงสร้างหรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นโดยพระบรมราชดารีในรัชกาลที่ 4-6 ได้แก่

1. พระปราสาท 4 องค์ วัดมหาพฤฒาราม (รัชกาลที่ 4)
2. พระที่นั่งเวษยันต์วิเชียรปราสาท พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี (รัชกาลที่ 4)
3. ปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รัชกาลที่ 4-5)

- 1-2 พระปรารค์ 4 องค์ วัดมหาพฤฒาราม
- 3-4 พระที่นั่งเวษยันต์วิเชียรปราสาท พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี
- 5-6 ปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

1	5	6
2		
3		
4		

เรือนชั้นแบบย่อเรือน

หมายถึง กุฎาคารแบบเรือนซ้อนชั้นยอดปรารค์ที่มีหลังคาแบบ “เรือนซ้อนชั้นย่อเรือน” รองรับส่วน “ยอดปรารค์” กล่าวคือ ส่วนหลังคามีโครงสร้างในการจัดระเบียบวิธีที่คลี่คลายจาก “เรือนชั้นแบบเต็มเรือน” ให้มีรูปลักษณะที่ย่นย่อเหลือเพียงส่วนหลังคาของเรือนชั้นด้วยการใช้ “บัวเชิงบาตร” เตี้ยๆ วางเทินขึ้นไปเป็นชั้นๆ อาจมีการย่อมุมไม้สิบสอง รวมทั้งยกกระนาบที่ส่วนกลางของหน้ากระดานแต่ละชั้นออกเป็นช่วงๆ อย่างที่เรียกว่า “ยกเก็จ” เพื่อประดับด้วยแถว “บันแถลง” และหรือ “กระจังเจิม” เพื่อลดพื้นที่ว่างและช่วยสื่อสัญลักษณ์ได้ถึง “ซุ้มบุญชूर” ที่เรียงรายภายใต้รูปลักษณะของ “ซุ้มบันแถลง” ที่ลดรูปแล้ว และเมื่อได้ทรวดทรงที่สอดคล้องตามต้องการแล้วจึงนำส่วน “ยอดปรารค์” มาต่อเสริมขึ้นไปตั้งตรงส่วนปลายยอด⁵⁴

กุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปรารค์ (แบบย่อเรือน) ที่ทรงสร้างหรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นโดยพระบรมราชดำริในรัชกาลที่ 4-6 ได้แก่

1. หอพระคันธารราษฎร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รัชกาลที่ 4)
2. มณฑปยอดปรารค์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (รัชกาลที่ 4)

3. อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาจันทร์ สุสานหลวงวัดราชบพิธสถิต-
มหาสีมาราม (รัชกาลที่ 6)

4. อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาชุ่ม สุสานหลวงวัดราชบพิธสถิต-
มหาสีมาราม (รัชกาลที่ 6)

5. อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาสุด สุสานหลวงวัดราชบพิธสถิตมหา-
สีมาราม (รัชกาลที่ 6)

6. อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดามรกฏ สุสานหลวงวัดราชบพิธสถิต
มหา-สีมาราม (รัชกาลที่ 6)

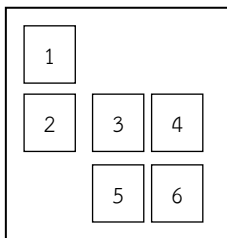
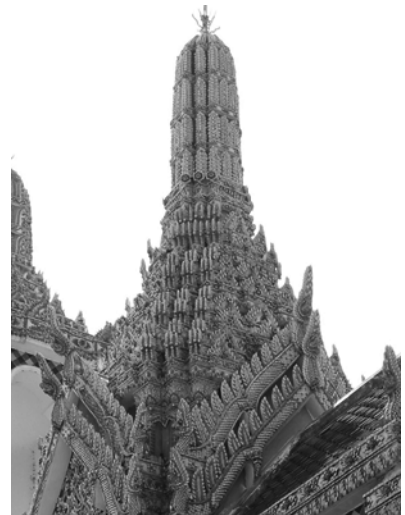

1-2 หอพระคันธารราษฎร์
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

3-4 มณฑปยอดปราสาท
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

5 อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดา
จันทร์ วัดราชบพิธสถิตมหา-
สีมาราม

6 อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดา
ชุ่ม วัดราชบพิธสถิตมหา-
สีมาราม

ซ้าย : อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดาสุด วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ขวา : อนุสาวรีย์เจ้าจอมมารดากรมกฎ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

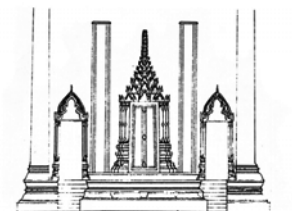
ล่าง : ซุ้มประตูวัดบรมพุทธาราม พระนครศรีอยุธยา

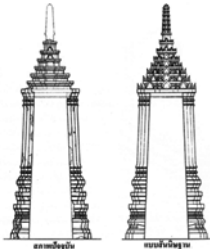
ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมาย ของซุ้มประตู - หน้าต่างไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2546), 252.

รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 4-6

สถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 4 มีปรากฏให้เห็นเฉพาะเพียงรูปแบบของ “กุฎาคารหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาท” ที่มี “เรือนชั้นแบบเต็มเรือน” และ “เรือนชั้นแบบย่อเรือน” เท่านั้น สำหรับ “เรือนชั้นแบบเต็มเรือน” มีโครงสร้างสำคัญอยู่ที่การ “ซ้อนชั้นเชิงบาตร” และการทำ “ซุ้มบัญชรที่เชิงบาตร” เพื่อที่จะสื่อสัญลักษณ์ถึง “เรือนซ้อนชั้น” ภายใต้ทรวดทรงที่ค่อยๆ สอบขึ้นไปทางด้านบน โดยแต่ละชั้นจะย่อมุมและยกกระนาบที่ส่วนกลางของหน้ากระดานออกมาเป็นช่วงๆ อย่างที่เรียกว่า “ยกเก็จ” เพื่อให้สามารถทำ “ซุ้มบัญชร” ได้ ซึ่งที่มาของรูปแบบหลังคาเรือนชั้นลักษณะนี้เข้าใจว่ามีแบบพระเมรุทิศวัดไชยวัฒนารามเป็นต้นเค้า ดังเช่น “ปราสาท 4 องค์ วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร” “พระที่นั่งเวษยันต์วิเชียรปราสาท พระนครคีรี เพชรบุรี” และ “ปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” แต่สำหรับสถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทซึ่งมีขนาดและความสำคัญย่อมลงมาแล้ว ดังเช่น “หอพระคันธารราษฎร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” และ “มณฑปยอดปราสาท วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” ได้ลดความซับซ้อนของรูปแบบด้วยการย่อความสูงของเรือนซ้อนชั้นลง และประดับแต่ละชั้นด้วย “บันแถลงหรือซุ้มรังไก่อ” ใช้แทนลักษณะของจั่วที่หลังคาเรือน เมื่อประดับซ้อนกันอยู่เป็นชั้นๆ ย่อมสร้างจินตภาพถึงความเป็นเรือนซ้อนชั้นได้ในอีกรูปแบบหนึ่ง จึงเรียกเครื่องยอดปราสาทลักษณะนี้ว่า “เรือนชั้นแบบย่อเรือน” อย่างไรก็ตามยังไม่พบหลักฐานว่าเคยมีการทำเรือนชั้นเช่นนี้ในอดีตหรือไม่ นอกไปจากรูปแบบของซุ้มทรงมณฑปยอดปราสาทในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายที่วัดบรมพุทธาราม และวัดพระยาแมน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เท่านั้น

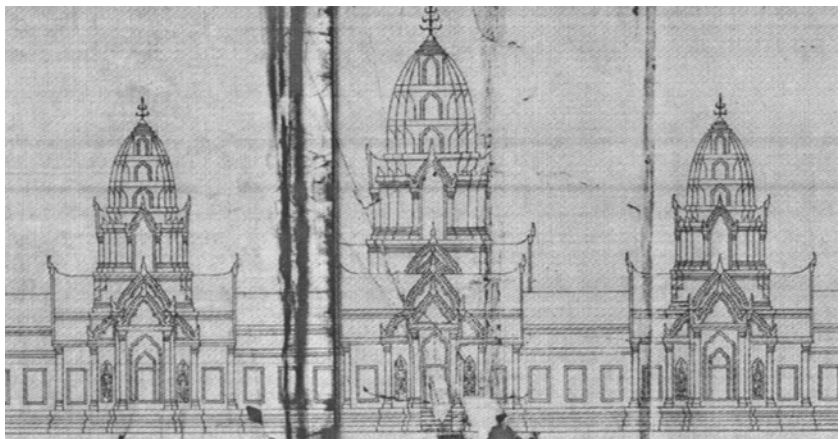
ซุ้มประตูวัดพระยาแมน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล,
คติ สัญลักษณ์ และ
ความหมาย ของซุ้มประตู –
หน้าต่างไทย (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, 2546), 255.

แบบร่างตึกถาวรวัตถุ
ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล,
งานออกแบบสถาปัตยกรรม
ไทยสี่พระหัตถ์ สมเด็จพระ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุ
วัตติวงศ์ (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, 2556), 304.

สถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แสดงให้เห็นถึงการรื้อฟื้นรูปแบบสถาปัตยกรรมจากในสมัยกรุงเก่าขึ้นใช้อีกครั้ง และนำสังเกตว่าพระองค์ทรงนิยมใช้เฉพาะแต่ “**กุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาท**” ทั้งยังนำไปใช้กับองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมอื่นๆ อาทิ ซุ้มทรงมณฑปยอดปราสาท ซึ่งการนำ “หลังคาแบบมณฑป” เข้ามาประกอบใช้กับเครื่องยอดปราสาทนั้นเข้าใจว่าน่าจะเพราะความนิยมในทรวดทรงของยอดปราสาทแบบ “ทรงฝักข้าวโพด” แต่เพราะเป็นรูปทรงที่มีสัดส่วนแคบจึงต้องเลียงนำไปประกอบไว้เหนือ “หลังคาแบบมณฑป” ที่มีสัดส่วนกว้าง และมีคุณลักษณะที่จะสอปขึ้นเรื่อยๆ จนพอดีตั้งรับกับ “ยอดปราสาท” นั่นเอง

สำหรับกุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 5 มีแต่เพียงงานบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งที่ยังคงค้างจากรัชกาลก่อน ได้แก่ “**ปราสาทพระเทพบิดร**” “**หอพระคันธารราษฎร์**” และ “**มณฑปพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ**” ตลอดจนเครื่องยอดในองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆ ให้สำเร็จบริบูรณ์ โดยมีได้มีการสร้างเพิ่มกุฎาคารแบบหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาทหลังไหนขึ้นอีกจนตลอดรัชกาล คงมีเพียง “**ตึกถาวรวัตถุ**” ที่ทรงหมายจะให้ เป็นสถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาท 3 ยอด แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็ได้ล้มเลิกที่จะทำยอดปราสาท และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างสถาปัตยกรรมยอดปราสาทได้ปรากฏให้เห็นเป็นแบบร่างของ “**ตึกบัญชาการจฬาลงกรณ์**” ซึ่งออกแบบโดยชาวตะวันตก แต่ทว่าก็ถูกล้มเลิกไปอีกเช่นกัน

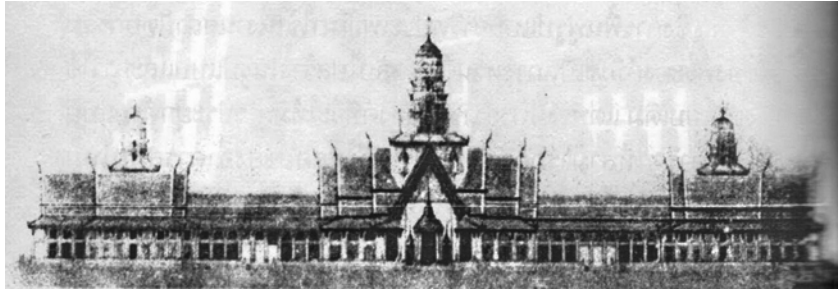
เมื่อพิจารณาจากแบบร่างของอาคาร 2 หลัง ในรัชกาลที่ 5-6 นั้น พบว่ามีความนิยมที่แตกต่างไปจากรัชกาลก่อน กล่าวคือ มีลักษณะแบบ “**กุฎาคารยอดปราสาท**” ซึ่งเป็นการนำเอารูปลักษณะของพระปราสาทเดิมองค์ขึ้นตั้งไว้ที่ส่วนหลังคา แม้จะเป็นรูปแบบที่เคยมีมาก่อนแล้วในอดีตแต่ก็นับได้ว่าในยุคนี้ได้มีพัฒนาการของทรวดทรงปราสาทแตกต่างไปจากเดิม โดยปรับเปลี่ยนจาก “ทรงฝักข้าวโพด” ไปสู่ “ทรงงานิยม” อันเป็นทรวดทรงที่สัมพันธ์กับรูปแบบของพระปราสาทที่สร้างขึ้นในยุคสมัยนี้ และนอกเหนือไป

แบบร่างตึกบัญชาการ

จุฬาลงกรณ์

ที่มา : ชาตรี ประทีตนนท-
การ, การเมืองและสังคมใน
ศิลปะสถาปัตยกรรม สยาม
สมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม,
พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ :
มติชน, 2550), 230.

จากกลุ่มสถาปัตยกรรมที่มีขนาดและความสำคัญด้วยบรรดาศักดิ์ตามที่กล่าว
ไปข้างต้นแล้ว ก็คงเหลือเพียงสถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทในกลุ่มที่ย่อมด้วย
ขนาดและความสำคัญลงมา ซึ่งได้ถูกลดทอนรายละเอียดและความซับซ้อนลง
โดยเฉพาะที่ “หลังคามณฑป” ได้ปรับเปลี่ยนจาก “บันแถลงหรือซุ้มรังไก่อ”
ไปสู่รายละเอียดที่เรียบง่ายกลายเป็นแถว “กระจังเจิม” ในที่สุด

เชื่อว่าการทำสถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 4 ยัง
แฝงไว้ซึ่งแนวความคิดสำคัญเกี่ยวกับคติจักรวาลในพุทธศาสนา จึงได้เลือกใช้
“ปราสาท” เป็นสัญลักษณ์สื่อถึง “เขาพระสุเมรุ” อันหมายถึงแกนกลางแห่ง
จักรวาล ดังนั้นการทำเครื่องยอด “ปราสาท” ประกอบไว้ ณ ตำแหน่งศูนย์
กลางของผังทั้งแนวแกนราบและแกนดิ่งย่อมสนับสนุนให้คติและความหมาย
ถูกถ่ายทอดออกมาอย่างลึกซึ้งสมบูรณ์ในประเด็นที่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ก็ตีหรือพระมหากษัตริย์ก็ตีเมื่อประทับอยู่ภายในเรือนที่มียอดปราสาทเช่นนี้แล้ว
ย่อมจะเน้นย้ำว่าพระองค์ผู้นั้นคือศูนย์กลางแห่งจักรวาลอย่างแท้จริง⁵⁵ แต่
ความเข้มข้นในแนวความคิดดังกล่าวคงได้เบาบางลงแล้วในยุคสมัยหลัง ดัง
จะเห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 สถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทได้กลายเป็นเพียง
รูปแบบหนึ่งที่ถูกใช้ให้เป็นอนุสาวรีย์ในสุสานหลวงเท่านั้น

จากการศึกษาดังกล่าวนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่ายังมีการสร้างพระ
ปราสาทและสถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาทสืบต่อมาจากในสมัยรัชกาลที่ 3
แม้ว่าในช่วงระยะเวลา “พระปราสาท” และ “สถาปัตยกรรมที่มียอดปราสาท”
จะไม่ได้มีขนาดหรือความหมายแฝงที่เข้มข้นอย่างในอดีต แต่สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้น
ในช่วงเวลานี้คือพัฒนาการในด้านของวัสดุ เทคนิค และรูปแบบที่เป็นผลมา
จากการรับเอาความรู้และวิทยาการใหม่ๆ เกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรมแบบ
ตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับงานสถาปัตยกรรมไทย นอกจากพัฒนาการของ
รูปแบบที่เป็นไปในแนวทางก้าวหน้าแล้วยังได้ปรากฏรูปแบบที่หวนกลับไปสู่
รูปแบบอันเป็นต้นเค้าของพระปราสาทที่เรียกว่า “พระปราสาทลือแบบปราสาท
เขมร” ซึ่งความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ล้วนเกิดขึ้นภายใต้บริบทสังคมที่เปลี่ยน
แปลงไปจากยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นการศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นถึง
พัฒนาในด้านของรูปแบบสถาปัตยกรรมจึงน่าจะเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่ชี้ชวน
ให้หวนนึกถึงแนวความคิดที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

เชิงอรรถ

¹ นนทชัย ทองพุ่มพุกษา, “บทบาทหน้าที่และการออกแบบพระปรางค์ในสมัยอยุธยา” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 384-385.

² ดู อภิญา แสงสิน, “การศึกษาพระพุทธรูปปางในสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 42, 272-273 ; ศิริวรรณ เวชวิทย์, “ปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 140-144.

³ อภิญา แสงสิน, “การศึกษาพระพุทธรูปปางในสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 273.

⁴ พันตรีมโนรด สุทธิสำแดง, “การศึกษาอิทธิพลศิลปะเขมรที่มีต่อสถาปัตยกรรมไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 45.

⁵ สมธิ ศิริภัทร์, “วิวัฒนาการพระปรางค์” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 45.

⁶ สงวน รอดบุญ, *พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526), 37.

⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พัฒนาการศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-24,” ใน *โครงการลพบุรีศึกษาเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาการสังคมและเศรษฐกิจไทย โครงการย่อยที่ 3.3 “พัฒนาการของศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23)*, 2549. (อัดสำเนา), 1-3.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹ หมายถึง ปราสาทในวัฒนธรรมเขมรซึ่งเป็นอาคารศาสนาสถาน

¹⁰ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2540), 20.

¹¹ สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ศาสน์สมเด็จพระเจ้า* เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), 259.

¹² สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, 20.

¹³ สมคิด จิระทัศนกุล, *รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ : พุทธสถาปัตยกรรมไทย* (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2554), 66.

¹⁴ สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ศาสน์สมเด็จพระเจ้า* เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), 259.

¹⁵ สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงบันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ประทานพระยาอนุমানราชชน เล่ม 5* (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521), 208 ; ทรงอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของปราสาทไว้ว่า “...ถ้ามีมุขเรียกว่าปราสาท...” ดู สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ศาสน์สมเด็จพระเจ้า* เล่ม 18 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), 194.

¹⁶ ดู สมคิด จิระทัศนกุล, *รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ : พุทธสถาปัตยกรรมไทย* (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2554), 66-80.

¹⁷ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2540), 22.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 21.

¹⁹ สมคิด จิระทัศนกุล, *รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ : พุทธสถาปัตยกรรมไทย* (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2554), 73.

²⁰ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ในส่วนของสถาปัตยกรรมหิน,” *อาษา*, 12 (มีนาคม – เมษายน, 2533) : 42-43.

²¹ ดู ยอร์ช เซเดส์, *โบราณสถานวัดฤทธิพิพิธสถานสำหรับพระนคร* (ม.ป.ท. : โสภณพิพรรฒนาการ, 2417), 35.

²² หม่อมเจ้าสุภัทรรดิค ดิศกุล, *ศิลปะในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), 18.

²³ ดู พิริยะ ไกรฤกษ์, *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานส่วนภูมิภาค* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520), 14-15.

²⁴ ดู หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, *ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา – รูปแบบทางศิลปกรรม* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2537), 37-38.

²⁵ ดู อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ในส่วนของสถาปัตยกรรมหิน,” *อาษา* ฉบับที่ 12 (มีนาคม – เมษายน, 2533) : 43.

²⁶ *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542* (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), 993.

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าเกล้า 6* (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2504), 6.

²⁹ ดู สมคิด จิระทัศนกุล, *รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ : พุทธสถาปัตยกรรมไทย* (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2554), 72-74.

³⁰ สมคิด จิระทัศนกุล, *คติ สัญลักษณ์ และความหมายของซุ้มประตู – หน้าต่าง ไทย* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2546), 114.

³¹ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ ความเป็นมาและศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2555), 66.

³² โชติ ภัลลยามิตร, *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง* (พระนคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิต, 2518), 435.

³³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าเกล้า 21* (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2505), 40.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 27-28.

³⁵ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *บันทึกความรู้ต่างๆ เล่ม 5*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิชย์, 2521), 209-210.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 86.

³⁷ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าเกล้า 24* (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2505), 67.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 12.

³⁹ สมภพ ภิรมย์, *ปกิณกะคดีหมายเลข 13 ว่าด้วยกฎหมาย* (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513), 114.

⁴⁰ ชาตรี ประภิตนทนาการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 59-71.

⁴¹ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “นครวัดจำลอง พระราชโขนบายในรัชกาลที่ 4 เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมแบบเขมร,” *ศิลปะวัฒนธรรม* 14, 2 (ธันวาคม 2535) : 92.

⁴² สมชาติ จึงสิริอารักษ์, “จิตวิญญาณแบบไทยสมัยใหม่ : ผลงานทางสถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตร,” ใน *สุจิตร์ นิทรรศการ สถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระเกียรติ* (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 40.

⁴³ T.W. Rhys Davids และ William Stede, *พจนานุกรม บาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ*, แปลโดย มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2530), 1191-1192.

⁴⁴ สมภพ ภิรมย์, *ปกิณกะคดีหมายเลข 13 ว่าด้วยกฎหมาย* (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513), 2. ; ดูคำว่า “กุฎ” ใน T.W. Rhys Davids และ William Stede, *พจนานุกรม บาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ*, 1162.

⁴⁵ เสนอ นิลเดช, *ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), 60 ; สันติ เล็กสุขุม, *ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2540), 15.

⁴⁶ ดูใน สมคิด จิระทัศนกุล, *คติ สัญลักษณ์ และความหมายของซุ้มประตู – หน้าต่าง ไทย* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2546), 114.

⁴⁷ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าเกล้า 18* (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2505), 194.

⁴⁸ สมภพ ภิรมย์, *ปกิณกะคดีหมายเลข 13 ว่าด้วยกฎหมาย* (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513), 47.

⁴⁹ แบ่งประเภทตามแนวทางการศึกษาของ สมภพ ภิรมย์, *ปกิณกะคดีหมายเลข 13 ว่าด้วย กฎหมาย*, 47.

⁵⁰ ดู สมคิด จิระทัศนกุล, *คติ สัญลักษณ์ และความหมายของซุ้มประตู – หน้าต่าง ไทย* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2546), 114.

⁵¹ น. ณ ปากน้ำ เรียกว่า “ทรงพระเมรุทิศ” ดู น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], *ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระพรหม, 2520), 88.

⁵² *ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 39 ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2521), 109-111.

⁵³ สมคิด จิระทัศนกุล, *คติ สัญลักษณ์ และความหมาย ของช่อมู่ประดู - หน้าต่าง ไทย* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2546), 124.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 92-93.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ชาติรี ประภิตนทการ. *การเมืองและสังคมในศิลปะ*

สถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์
ชาตินิยม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน,
2550.

โชติ กัลยาณมิตร. *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะ*
เกี่ยวเนื่อง. พระนคร : การไฟฟ้าฝ่ายผลิต,
2518.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. *ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม*.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระพรหม, 2520.

นนทชัย ทองพุ่มพุกษา. “บทบาทหน้าที่และการ
ออกแบบพระปรางค์ในสมัยอยุธยา.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า-
กรมพระยา. *บันทึกความรู้ต่างๆ เล่ม 5*.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิชย์,
2521.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า-
กรมพระยา, และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. *สาส์นสมเด็จพระ*
เล่ม 2. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505 -
2515.

_____. *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 5*. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2505 - 2515.

_____. *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 6*. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2505 - 2515.

_____. *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 18*. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2505 - 2515.

_____. *สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 24*. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2505 - 2515.

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 39 ภาคที่ 64 *พงศาวดารกรุง*
ศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).
กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2521.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542.

กรุงเทพฯ : นานามีบุ๊กส์พับลิเคชันส์, 2546.
พิริยะ ไกรฤกษ์. *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะในประเทศไทย*
คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานส่วนภูมิภาค.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520.

มโนรณ สุทธิสำแดง. “การศึกษาอิทธิพลศิลปะเขมรที่มี
ต่อสถาปัตยกรรมไทย.” วิทยานิพนธ์ศิลป-
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

ยอร์ช เซเดส์. *โบราณสถานวัตถุพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับ*
พระนคร. ม.ป.ท. : ไสภณพิพรรฒนาการ,
2417.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พัฒนาการศิลปกรรมเมืองลพบุรี
ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-24.” ใน *โครงการ*
ลพบุรีศึกษาเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาการ
สังคมและเศรษฐกิจไทย โครงการย่อยที่ 3.3
“พัฒนาการของศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยา
และสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23)”,
2549. (อัครสำเนา)

ศิริวรรณ เวชวิทย์. “ปรากฏการณ์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2534.

สงวน รอดบุญ. *พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526.

สมคิด จิระทัศนกุล. *คติ สัญลักษณ์ และความหมาย ของ*
ช่อมู่ประดู-หน้าต่าง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2546.

_____. *รู้เรื่อง วัด วิหาร โบสถ์ เจดีย์ : พุทธ-*
สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : มิวเซียม-
เพรส, 2554.

สมชาติ จึงสิริอารักษ์. “จิตวิญญาณแบบไทยสมัยใหม่ :
ผลงานทางสถาปัตยกรรมแบบ Modernism
ของพระพรหมพิจิตร.” ใน *สูจิบัตร*
นิทรรศการ สถาปัตยกรรมไทยเฉลิมพระ
เกียรติ. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรม
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

สมภพ ภิรมย์. *ปกิณกะคดีหมายเลข 13 ว่าด้วย กฎาการ*.
กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2513.

สมิทธิ ศิริภัทร์. “วิวัฒนาการพระปรางค์.” วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

สันติ เล็กสุขุม. *ความเป็นมาและคำศัพท์เรียก*
องค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน, 2540.

- สันติ เล็กสุขุม. *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2540.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. *ศิลปะในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. “นครวัดจำลอง พระราโชบายในรัชกาลที่ 4 เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมแบบเขมร.” *ศิลปวัฒนธรรม* 14, 2 (ธันวาคม 2535) : 90-94.
- _____. *ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา – รูปแบบทางศิลปกรรม*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2537.
- เสนอ นิลเดช. *ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- อนุวิทย์ เจริญศุกกุล. “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย ในส่วนของสถาปัตยกรรมหิน.” *อาษา*, 12 (มีนาคม – เมษายน, 2533) : 42-43.
- อภิญา แสงสิน. “การศึกษาพระพุทธรูปปางค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2552.
- Rhys Davids, T.W. และ William Stede. *พจนานุกรมบาลี – ไทย – อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ*. แปลโดย มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2530.

ภาษาต่างประเทศ

- Pichard, Pierre. *Pimay Etude Architecturale du Temple*. Pari : Ecole francaise d'Extreme-Orient, 1976.